



وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
دانشگاه ادیان و مذاهب
(غیررئسائی - غیردولتی)

دانشکده مذاهب اسلامی

رساله مقطع دکتری رشته مطالعات تطبیقی مذاهب اسلامی

عنوان رساله

موضوع شناسی و احکام فقهی اختلالات ناشی از استعمال روان گردانها در

مذاهب فقهی

استاد راهنما

حجت الاسلام والمسلمین جناب آقای دکتر سید حمید جزایری

استاد مشاور اول

جناب آقای دکتر افشار امیری

استاد مشاور دوم

حجت الاسلام والمسلمین جناب آقای دکتر رضا اسلامی

دانشجو

خداکرم حاجعلی

تابستان ۱۳۹۸



تقدیم به

پیشگاه بلند صاحب ولایت کبری یکتا دُر هستی و عالم، آخرین سبط رسول خدا فرزند علی و زهرا واسطه فیض الهی لنگر آسمان‌ها و زمین قطب عالم امکان وجود مقدس حجّت حق قائم منتظر حضرت ولی عصر امام زمان مهدی موعود «عجل الله تعالی فرجه الشریف» و روح پر فتوح مجدد عصر و بنیانگذار جمهوری اسلامی امام راحل سید روح الله الموسوی الخمینی (رضوان الله تعالی علیه) و شهدای هشت سال دفاع مقدس که جانانه جنگیدند و جان فشانی کردند و به سعادت شهادت نایل آمدند و مطلوب محبوب خویش را در بر گرفتند و کامیاب گردیدند و حیات جاودانی را در مقام رضوان الهی بهره‌ای خود ساختند و همچنین فقیهان عالی مقام شیعه که برای ترویج و عزت اسلام و تشیع، با تلاش خستگی ناپذیر تا پای جان کوشیدند و تا مرز شهادت پیش رفتند (رضوان الله علیهم) باشد تا بدین وسیله تحفه‌ای لایق به این کاروان لاله‌گون اهدا و تقدیم کرده باشم. «رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ».

سپاسگزاری

حمد و سپاس بیکران به درگاه خداوندی که اولین فرمانش «اِقْرَأْ» و زیباترین سوگندش «ن وَالْقَلَمِ وَ مَا يَسْطُرُونَ» است. ستایش خدا را سزا است که حمد را بهای نعمت‌ها و پناه‌گاه از بلاها، و وسیله رسیدن به نعمت‌ها و بهشت جاویدان، موجب افزایش احسان و کرمش قرار داد. درود بر پیامبر رحمت و پیشوای رهبران الهی و چراغ روشنی بخش امت، که ریشه‌های وجودش بزرگواری و درخت اصل و نَسَبش پر ثمر بوده است. اکنون که به لطف خداوند سبحان تدوین این رساله به اتمام رسیده، به خود لازم می‌دانم به استناد حدیث شریف «مَنْ عَلَّمَنِي حَرْفًا فَقَدْ صَيَّرَنِي عَبْدًا» از مولا امیرالمؤمنین علی (علیه‌السلام) که می‌فرماید: «هر کس کلمه‌ای به من بیاموزد مرا بنده خویش ساخته است». به رسم ادب و احترام از همه کسانی که علم و ادب به بنده حقیر آموخته‌اند تقدیر و تشکر و سپاسگزاری نمایم. فرصت را غنیمت شمرده و از زحمات تمامی اساتید بزرگوار و ارجمند و محققان توانا، دانشمندان فرهیخته حضرت حجت‌الاسلام‌والمسلمین جناب آقای دکتر سیدحمید جزایری که مسئولیت راهنمایی تدوین این رساله را به عهده گرفتند، و در دوران تحصیل نیز همواره در محضرشان تلمذ نموده‌ام و جرعه‌نوش کوثر کلام فضل‌شان بوده‌ام، حضرت حجت‌الاسلام‌والمسلمین جناب آقای دکتر رضا اسلامی که در زمان تحصیل خوشه‌چین خرمن فضل و معرفت‌شان بوده‌ام، بزرگواری کردند مسئولیت مشاوره این رساله را پذیرفتند، جناب آقای دکتر افشار امیری متخصص اعصاب و روان که با تمام مشغله‌ای که داشتند لطف نموده مسئولیت استاد مشاور را قبول نمودند، به طور ویژه تشکر و قدردانی می‌نمایم. همچنین از دانشمندان توانمند حضرت حجت‌الاسلام‌والمسلمین جناب آقای دکتر حسین رجبی مدیر گروه محترم مذاهب فقهی، حضرت حجت‌الاسلام‌والمسلمین جناب آقای دکتر عباسعلی واشیان، حضرت حجت‌الاسلام‌والمسلمین جناب آقای دکتر علوی قزوینی که مسئولیت داوری این رساله را پذیرفته‌اند تقدیر و تشکر را دارم و موفقیت روز افزون این بزرگواران عرصه علم و ادب را نیز از حضرت احدیت خواهانم.

«ای هستی بخش وجود، یاریم کن تا دانش اندکم نه یلکانی برای رسیدن به کبر و غرور، و نه بندی برای کسب ثروت باشد بلکه بالی برای پرواز به سوی تو و دستی برای دستگیری از خلق تو باشد». خدایا چنان کن سرانجام

کار که تو خشنود باشی و ما رستگار . «آمین یا رب العلمین»
والسلام

چکیده

روان‌گردان‌ها طیف وسیعی از داروها یا مواد شیمیایی صنعتی نوپدید هستند که تأثیر مستقیم در ادراکات عقلی مصرف‌کننده‌ی آن داشته و آثار فراوان مخرب فردی، خانوادگی و اجتماعی دارند. در مواجهه با آن ابتدا باید به شناخت کامل، دقیق و جامعی از این موضوع دست یافت، سپس به فحص، بررسی و تحلیل احکام تکلیفی و وضعی آن با بهره‌مندی از مبانی فقهی پرداخت. این رساله که با شیوه تحلیلی، تطبیقی و نگاه نقادانه در قلمرو فقه فریقین به این موضوع مهم پرداخته است. با توجه به آثار مهلک آن و به استناد ادله‌ای مانند حرمت اضرار به نفس، حرمت مقدمه حرام، اعانت بر اثم، نفی سبیل و عدم ترتب فواید عقلایی بر آن و تنقیح مناط ادله حرمت مسکرات حکم به حرمت استفاده از آنها و تعزیر مرتکبین متناسب با جرم، اثبات شده است، و معامله استفاده‌کننده در صورتی که فاقد قصد جدی باشد و یا موجب سفاحت وی شود باطل و فاقد اثر است. با توجه به این که امروزه روان‌گردان‌ها یکی از معضلات مجامع جهانی و جامعه کنونی ما می‌باشد، طبعاً بر حکومت لازم است، با تدابیر پیشگیرانه از تحقق این جرم جلوگیری نموده و زمینه‌های رواج و شیوع آن را بر طرف نماید و در صورت وقوع با مجازات و تنبیه مرتکبین، مصرف‌کنندگان، تولیدکنندگان، سازندگان و عوامل توزیع، تلاش حداکثری در حفظ سلامت و امنیت روحی و روانی آحاد جامعه بنماید، زیرا لزوم سلامت همه جانبه و بهداشت روح و روان افراد و جامعه از نگاه دین و مذهب بسیار حائز اهمیت و مورد توجه و تأکید می‌باشد.

کلیدواژه‌ها: موضوع‌شناسی، عقل، روان‌گردان، حکم تکلیفی، حکم وضعی، فقه فریقین.

فهرست مطالب

فصل اول: کلیات و مفاهیم.....	۱
۱-۱ انتخاب موضوع.....	۲
۲-۱ بیان مساله تحقیق.....	۳
۳-۱ اهمیت و ضرورت تحقیق.....	۶
۴-۱ پیشینه تحقیق.....	۸
۵-۱ اهداف تحقیق.....	۱۲
۶-۱ پرسش‌های تحقیق.....	۱۲
۱-۶-۱ پرسش اصلی.....	۱۲
۲-۶-۱ پرسش‌های فرعی تحقیق.....	۱۲
۷-۱ فرضیات تحقیق.....	۱۳
۱-۷-۱ فرضیه اصلی.....	۱۳
۲-۷-۱ فرضیات فرعی.....	۱۳
۸-۱ روش تحقیق و ابزار گردآوری تحقیق.....	۱۴
۹-۱ محدودیت‌ها و موانع تحقیق.....	۱۶
۱۰-۱ مفهوم شناسی.....	۱۸
مقدمه.....	۱۸
۱-۱۰-۱ تعریف احکام و اقسام آن.....	۱۹

- ۱۹-۱-۱۰-۱ ۱۹ تعریف احکام
- ۲۰-۱-۱۰-۱ ۲۰ تقسیمات احکام
- ۲۰-۱-۱۰-۱ ۲۰ احکام تکلیفی، احکام وضعی
- ۲۴-۱-۱۰-۱ ۲۴ احکام شرعی
- ۲۷-۱-۱۰-۱ ۲۷ تعریف عقل و اقسام آن
- ۲۹-۱-۱۰-۱ ۲۹ تعریف عقل
- ۲۹-۱-۱۰-۱ ۲۹ تقسیمات عقل
- ۳۲-۱-۱۰-۱ ۳۲ تعریف داروی روان گردان
- ۳۴-۱-۱۰-۱ ۳۴ تعریف روان گردان از نظر لغوی
- ۳۷-۱-۱۰-۱ ۳۷ تعریف روان گردان از نظر اصطلاحی
- ۴۰-۱-۱۰-۱ ۴۰ فرق جنون ادواری و اختلالات روانی ناشی از روان گردانها
- ۴۱-۱-۱۰-۱ ۴۱ مفهوم مسکرات، روان گردان و مخدر
- ۴۲-۱-۱۰-۱ ۴۲ وجوه اشتراک مسکرات و مواد مخدر و داروهای روان گردان
- ۴۶-۱-۱۰-۱ ۴۶ وجوه افتراق مسکرات و مواد مخدر و داروهای روان گردان
- ۵۲-۱-۱۰-۱ ۵۲ تاریخچه اعتیاد به روان گردانها
- ۵۳-۱-۱۰-۱ ۵۳ مهم ترین انواع روان گردانها و طبقه بندی آنها و بیان آثار هر یک از آنها
- ۵۵-۱-۱۰-۱ ۵۵ مواد داخلی و خارجی
- ۵۷-۱-۱۰-۱ ۵۷ طبقه بندی داروهای اعتیادآور
- ۵۷-۱-۱۰-۱ ۵۷ توهم زها

۵۸ ۱-۱۰-۲-۲ انواع داروهای اعتیادآور
۸۵ ۱-۱۰-۲-۳ برخی از داروهای روان‌گردان از نوع دیگر:
۹۴ ۱-۱۰-۲-۳ آثار روان‌گردان‌ها بر فرد
۹۴ ۱-۱۰-۳-۱ مواد مختل‌کننده حواس پنجگانه
۹۴ ۱-۱۰-۳-۲ عوارض روانی و جسمانی روان‌گردان‌ها
۹۶ ۱-۱۰-۳-۳ مواد شادی‌بخش و انرژی‌زا
۹۷ ۱-۱۰-۳-۴ مواد زایل‌کننده عقل
۹۸ ۱-۱۰-۷ موضوع‌شناسی و اختلالات روانی ناشی از روان‌گردان
۹۹ ۱-۱۰-۷-۱ موضوع‌شناسی
۱۰۰ ۱-۱۰-۷-۲ مخدر و مفرط، مرقد و مسکر
۱۰۲ ۱-۱۰-۷-۳ روان‌گردان
۱۰۴ نتیجه‌گیری
۱۰۶ فصل دوم: احکام تکلیفی استعمال روان‌گردان‌ها
۱۰۷ مقدمه
۱۰۸ ۲-۱ تاریخچه‌ی بحث احکام روان‌گردان در فقه شیعه و سنی
۱۱۱ ۲-۲ مبانی فقهی جنون و اختلالات روانی ناشی از روان‌گردان‌ها
۱۱۱ ۲-۳ مبانی فقهی مذاهب خمس در زمینه اختلالات روانی و جنون ناشی از اختلالات روانی
۱۱۵ ۲-۴ جایگاه احکام روان‌گردان‌ها در میان احکام شرعی
۱۱۵ ۲-۵ جایگاه عرف و کارشناسان در ترسیم گستره جنون

۱۱۷.....	۶-۲ اعمال عبادی فرد دارای اختلالات ناشی از استعمال روان گردان‌ها
۱۱۸.....	۱-۶-۲ نماز و روزه
۱۲۴.....	۲-۶-۲ سایر اعمال عبادی
۱۲۵.....	۷-۲ مبانی فقها در زمینه احکام اختلالات روانی ناشی از استعمال روان گردان‌ها
۱۲۷.....	۱-۷-۲ اقوال فقها درمبانی فقهی
۱۳۳.....	۲-۷-۲ ادله فقها
۱۳۶.....	۸-۲ ادله فقهای اسلامی در زمینه اختلالات ناشی از مصرف روان گردان‌ها و حکم تکلیفی آن
۱۳۶.....	۱-۸-۲ نصوص قرآنی
۱۳۸.....	۲-۸-۲ نصوص روایی
۱۴۸.....	۳-۸-۲ حکم عقل و سیره‌ی عقلا
۱۴۸.....	۱-۳-۸-۲ حکم عقل
۱۴۹.....	۲-۳-۸-۲ سیره‌ی عقلاء
۱۵۱.....	۴-۸-۲ آثار مترتب بر اعمال عبادی
۱۵۲.....	۱-۴-۸-۲ حکم تکلیفی اعمال عبادی
۱۵۳.....	۲-۴-۸-۲ حکم وضعی اعمال عبادی
۱۵۴.....	نتیجه‌گیری
۱۵۶.....	فصل سوم: احکام تکلیفی و وضعی معاملات فرد در اختلالات ناشی از استعمال روان گردان‌ها
۱۵۷.....	مقدمه
۱۵۷.....	۱-۳ اعمال حقوقی فرد دارای اختلالات روانی و مجنون ادواری

۱۶۲.....	۱-۱-۳ نکاح
۱۶۵.....	۲-۱-۳ طلاق
۱۶۷.....	۳-۱-۳ وکالت
۱۷۱.....	۴-۱-۳ خرید و فروش
۱۷۷.....	۵-۱-۳ اعمال حقوقی دیگر
۱۷۹.....	۲-۳ آثار مترتب بر اعمال حقوقی
۱۷۹.....	۱-۲-۳ حکم تکلیفی اعمال و معاملات حقوقی
۱۸۹.....	۲-۲-۳ حکم وضعی اعمال و معاملات حقوقی
۱۹۶.....	۳-۳ دیدگاه‌های فقهای مذاهب اسلامی در خصوص حکم شرعی استعمال روان‌گردان‌ها
۱۹۸.....	۱-۳-۳ دیدگاه مذاهب اهل سنت
۲۰۰.....	۲-۳-۳ دیدگاه فقهای امامیه
۲۰۵.....	۳-۳-۳ ارزیابی دو دیدگاه و بیان قول راجح (فقه مقارن، تطبیق دیدگاهها)
۲۰۶.....	۴-۳-۳ دلایل تحریم استعمال مواد مخدر و روان‌گردان‌ها و سایر مسکرات
۲۱۳.....	۱-۴-۳-۳ دلایل حرمت مواد مخدر از دید فقهای شیعه
۲۱۷.....	۲-۴-۳-۳ دلایل حرمت مواد مخدر از دیدگاه فقیهان اهل سنت
۲۱۹.....	نتیجه‌گیری
۲۲۰.....	فصل چهارم: مجازات مصرف‌کنندگان روان‌گردان‌ها
۲۲۱.....	مقدمه
۲۲۳.....	۱-۴ مسئولیت کیفری فرد دارای اختلالات روانی و مجنون ادواری

۲۲۵.....	۱-۱-۴ حدود مسئولیت کیفری این افراد
۲۲۸.....	۲-۱-۴ آثار مترتب بر مسئولیت کیفری
۲۲۹.....	۳-۱-۴ بررسی تطبیقی دیدگاه‌ها
۲۳۱.....	۲-۴ مجازات مصرف کننده روان گردان‌ها از دیدگاه فقهای مذاهب اسلامی
۲۳۸.....	۱-۲-۴ دیدگاه فقهای مذاهب اهل سنت
۲۴۰.....	۲-۲-۴ دیدگاه فقهای مذهب امامیه
۲۴۲.....	۳-۲-۴ بررسی تطبیقی دیدگاه‌ها
۲۴۲.....	۳-۴ سیاست کیفری پیرامون مواد مخدر و روان گردان‌ها
۲۴۲.....	۱-۳-۴ دوران قبل از انقلاب
۲۴۲.....	۱-۱-۳-۴ از ابتدا تا سال ۱۳۳۴ (سیاست کنترل)
۲۴۶.....	۲-۱-۳-۴ از سال ۱۳۳۴ تا انقلاب «سیاست تولید و توزیع دولتی»
۲۴۹.....	۲-۳-۴ دوران پس از انقلاب «سیاست تحریم و مبارزه»
۲۶۰.....	۳-۳-۴ عناصر اختصاصی این جرم
۲۶۵.....	۴-۳-۴ قوانین مصوب در خصوص ساخت و تولید مواد مخدر و روان گردان‌ها
۲۷۰.....	۵-۳-۴ قوانین مربوط در خصوص خرید، فروش، عرضه، توزیع و استعمال روان گردان‌ها
۲۷۲.....	۶-۳-۴ قوانین و تصویب‌نامه‌ها در مورد روان گردان‌ها
۲۷۶.....	نتیجه‌گیری
۲۷۸.....	فصل پنجم: نتایج و پیشنهادات
۲۷۹.....	۱-۵ نتایج

۲۸۴.....	پیشنهادهای ۲-۵
۲۸۸.....	پیشنهاد موضوعات پایان نامه‌های آتی
۲۹۰.....	ضمائم
۳۲۲.....	فهرست منابع
۳۴۰.....	قوانین به کار رفته
۳۴۱.....	پی‌نوشت

مقدمه

«الحمد لله رب العالمين و الصلوة والسلام على سيدنا و نبينا محمد (صلى الله عليه وآله) الطيبين الطاهرين (عليه السلام)»

فقه اماميه، دريای بی‌کرانه‌ای از آرا و اندیشه‌های فقیهان و اندیشمندانی است که کوشیده‌اند با توسل به کتاب و سنت، یعنی منابع اصلی تعالیم و دستورات اسلام، قواعد و احکام این دین حنیف، را تبیین و نظام فقهی و حقوقی آن را در تنظیم روابط اجتماعی انسان‌ها تعریف کنند. فقیهان نامدار، شیعه با استفاده از منابع شرعی و بهره‌گیری از آن و از سیره‌ی، مستمر عقلا و با استناد به عرف‌های پایدار مورد تأیید شرع، با توسعه قواعد فقهی و یافتن راه حل‌های فقهی و حقوقی برای مسائل پیچیده‌ای که در روابط متنوع اجتماعی پدید می‌آید، همت گماشته‌اند و در این خصوص از ارائه راه‌حل مسائل نوظهور و تعریف موضوعات مستحدثه و جدید غافل نمانده‌اند. احکام فقهی، علاوه بر داشتن جنبه‌های معنوی و ضمانت اجرایی آن جهانی در این دنیا نیز آثار و نتایج مهمی دارند و در مجموع چهارچوبی برای آزادی اراده و قدرت انتخاب آدمی به‌شمار می‌رود، زیرا احکام و دستورات فقهی، منتسب به شارع مقدس «پروردگار» بزرگ جهانیان است و افراد جامعه را به سعادت ابدی سوق می‌دهد. این دستورات باید برخاسته از پایگاهی معتبر و قدرتمند باشد تا بتواند نیروی الزام‌آور داشته و ضمانت اجرای خود را فراهم آورند. چنین پایگاهی باید خالی از هرگونه تردید و خدشه بوده و متعلق به ذات لایزال الهی باشد. زیرا پذیرش یک دستور به عنوان حکم فقهی به واسطه انتساب آن به پروردگار اگر بر پایه علم و یقین استوار نباشد افترا به خالق یکتا و بدعت در دین است. چیزی که در حرمت و ناروا بودن آن تردید نیست. تبیین قواعد کلی احکام اسلام مستلزم دانستن مفاهیم و معانی اصطلاحات بر اساس منابع فقهی است. مفهوم اختلالات ناشی از استعمال روان‌گردان‌ها نیز یکی از محورهای اصلی این مفاهیم می‌باشد. فلسفه احکام و قوانین اسلامی، تکامل مادی و معنوی جامعه انسانی است. از نگاه اسلام، بزرگ‌ترین نعمت الهی سلامت جسم و بزرگ‌تر از آن سلامت جان «روح و روان» است. در اسلام آنچه برای سلامت جسم و جان خطرناک و زیان‌بار است حرام یا مکروه، و آنچه برای سلامت انسان لازم و مفید است واجب یا مستحب و آنچه سود و زیان برای جسم و جان ندارد مباح است. این بدان معنا است که در مقررات و احکام پنج‌گانه پیشگیری لازم اندیشیده شده و اجرای کامل و دقیق قوانین الهی در زندگی، سلامت جسم و جان انسان را به همراه دارد. منظور از موضوع شناسی و روان‌گردان‌ها در این

رساله طیف وسیعی از داروها یا مواد شیمیایی نیمه صنعتی و صنعتی نو پدید می‌یابند که تأثیر مستقیم در ادراکات عقلی مصرف‌کننده‌ی آن داشته و آثار فراوان مخرب فردی، خانوادگی و اجتماعی دارند. این داروها که اثرات آنها مختلف و منجر به توهم، سستی، ضعف و کندی و خمودگی جسم و مختل شدن ادراکات عقلی و اراده و اعتیاد و وابستگی افراد استفاده‌کننده می‌شود، یکی از معضلات امروزه جامعه بشری به‌شمار می‌رود که همه جوامع را به خود مشغول کرده و تعداد آنها نیز بسیار زیاد و انواع مختلف و متنوعی دارند و آثار مختل شدن عقل و ادراکات در استعمال‌کننده موجب ابطال بعضی احکام تکلیفی و وضعی اشخاص استعمال‌کننده می‌شود. اگر چه این معضل از مسائل نوظهور و مستحدثه است و در فقه اسلامی آن طور که به مباحث دیگر مانند؛ جزائی، عبادی، معاملات و... پرداخته شده دال بر حرمت شرعی آنها کمتر مورد بحث قرار گرفته است. اما در کلمات، عبارات و فتاوی علمای متأخر و معاصر و مراجع تقلید عبارتی آمده که به تلویح و تصریح استعمال نابه‌جا از آنها حرام دانسته شده و جرم محسوب می‌گردد و به طبع احکام تکلیفی در احکام وضعی و قوانین موضوعه نیز جرم بوده و حرام می‌باشند. پس هر گونه تولید، خرید، فروش و مصرف آنها خارج از قانون مصوب بر مبنای احکام حکومتی و وضعی ممنوع و حرام و موجب مجازات و کیفر است. امروزه روان‌گردان‌ها به یک معضل تهدیدکننده امنیت جهانی تبدیل شده است. بنابراین توجه به این پدیده در نظام اسلامی ایران که هدف اصلی آن هدایت افراد جامعه به سوی کمال می‌باشد، مسئولیت دست‌اندرکاران حکومت‌ها در کلیه عرصه‌های اجرایی، قضایی و تقنینی را صد چندان می‌نماید. موضوع شناسی در علم فقه احکامی است، که در باب قوانین و مقررات که پروردگار عالمیان در مورد جزئیات اعمال و رفتار بندگان وضع کرده مطرح می‌شوند. از این رو موضوع شناسی کاری تخصصی است که بدون فراهم آوردن مقدمات لازم به نتیجه مطلوب و مفید نخواهد رسید و کسانی که در این رشته علمی وارد می‌شوند باید آمادگی‌های لازم را فراهم کرده باشند تا شناخت شان صحیح و در جهت کشف احکام شرع صائف باشد زیرا هر متشرعی می‌داند که هیچ فعلی از افعال اختیاری انسان نیست مگر این که برای آن در شریعت مقدس اسلام حکمی وجود دارد و نیز می‌داند که همه این احکام برای کسی با علم بدیهی معلوم نیست بلکه اثبات اکثر این احکام احتیاج به اعمال نظر و اقامه‌ی دلیل دارد. خصوصاً برای ما که از عهد نزول قرآن و صدور روایات دور افتاده‌ایم، آشنایی با قرآن و سنت بسیار حائز اهمیت است.

فصل اول: کلیات و مفاهیم

۱-۱ انتخاب موضوع

موضوع مورد نظر تحت عنوان: «موضوع شناسی و احکام فقهی اختلالات ناشی از استعمال روان‌گردان‌ها در مذاهب فقهی» در جلسه مورخه ۹۶/۶/۵ هیئت علمی دانشگاه ادیان و مذاهب، دانشکده مذاهب اسلامی با راهنمایی استاد ارجمند، حضرت حجت‌الاسلام والمسلمین جناب آقای دکتر سیدحمید جزایری، و استادان مشاور جناب آقای دکتر افشار امیری و حضرت حجت‌الاسلام والمسلمین جناب آقای دکتر رضا اسلامی به اتفاق آرا به تصویب رسید و از طریق معاونت پژوهش دانشگاه و آموزش دانشکده مذاهب فقهی و گروه به اینجانب ابلاغ گردید تا پروژه خود را تحت نظر استاتید بزرگوار، ارجمند و محترم شروع نمایم، بر همین اساس از همان تاریخ مطالعه، فحص و بررسی پژوهش خود را با هماهنگی و تحت نظر استاتید بزرگوار تعیین شده از طرف دانشگاه آغاز نمودم. موضوع شناسی و احکام اختلالات ناشی از استعمال روان‌گردان‌ها در مذاهب فقهی از اهمیت فوق العاده و ویژه‌ای برخوردار است، نظری اجمالی به ابواب مختلف فقه و قوانین موضوعه این حقیقت را آشکار می‌سازد که اختلالات ناشی از استعمال روان‌گردان‌ها در روابط فقهی و حقوقی و اجتماعی افراد نقش بسزایی دارد، این عنوان اگر چه از مسائل نوظهور و مستحدثه در عصر حاضر می‌باشد ولی یک عنوان گسترده‌ای است. زیرا این پدیده تمامی ساختارهای فردی، خانوادگی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و سیاسی جوامع را تحت تأثیر اثرات مخرب خود قرار می‌دهد و نهاد خانواده و بنیان هر اجتماع را به کام خود فرو برده و رسالت اصلی آن، حاکمیت‌ها رفاه و کرامت انسان، را مورد تهاجم قرار می‌دهد. امروزه پدیده روان‌گردان‌ها که منجر به اعتیاد و وابستگی فرد و مختل شدن عقل وی می‌شود، دیگر یک آسیب اجتماعی تلقی نمی‌گردد، بلکه به یک معضل تهدید کننده امنیت جهانی تبدیل شده است. در این رساله سعی شده که مسائل مهم پیرامون آن مورد بررسی قرار گیرد تا آثار سوء و معضلات آن برای همگان تبیین و با آگاه کردن آحاد جامعه از اثرات سوء و زیان‌بار آنها یکی از معضلات کنونی جامعه منتفی گردد و هشدار برای کارگذاران و دست‌اندرکاران حکومت‌ها خصوصاً مسئولین محترم حکومتی نظام مقدس اسلامی که از نگاه دینی خاصه دین مبین اسلام که به سلامت روح و روان انسان و جامعه بشری توجه ویژه دارد، سریعاً تدابیر لازم اتخاذ نمایند تا خدای ناکرده آسیبی متوجه نظام مقدس اسلامی که ثمره خون هزاران شهید است نگردد.

۱-۲ بیان مساله تحقیق

منظور از موضوع‌شناسی و اختلالات ناشی از مصرف روان‌گردان‌ها در این رساله آن دسته از داروهای روان-گردان صنعتی هستند که استفاده دارویی و درمانی ندارند و سبب اضرار شخصی، خانوادگی و اجتماعی استعمال کننده می‌شود و موجب اعتیاد و وابستگی فرد به این داروها می‌گردد و انواع مختلف و متنوعی دارند که استعمال آنها موجب نشنگی، سستی، ضعف، کندی، خمودگی جسم و مختل شدن عقل و اراده در انسان شده و یکی از معضلات کنونی جامعه محسوب می‌شود و همه جوامع بشری را به خود مشغول کرده است. از دیدگاه اسلام، ایمان دینی، مبتنی بر عقل است و در حوزه فلسفه دین، هنگامی که بحث ایمان و عقل مطرح می‌شود منظور از آن بحث، نسبت دین و عقل است. اسلام، عقل را گوهری می‌داند که همه رفتارهای فردی و اجتماعی انسان را به تعادل، جذابیت و خداگونگی، سوق می‌دهد؛ به همین دلیل برای آن، ارزش فراوانی قائل است. حتی قبولی عبادت‌های انسان را با معیار عقل می‌سنجد؛ به عنوان مثال وقتی در محضر امام صادق (علیه‌السلام) مؤمنی را به دلیل کثرت نماز، روزه، عبادات و انفاق به مستمندان می‌ستایند، حضرت می‌فرمایند: عقل او چگونه است؟ پاسخ می‌دهند: اعمال، رفتار و گفتار ساده‌لوحانه‌ای دارد و بر پایه احساسات عمل می‌کند نه تفکر و تعقل و خرد. کاستی‌های عقل او در گفتار و رفتارش محسوس است. حضرت فرمودند: عملش صعود نمی‌کند، یعنی ارزش نماز، روزه و عبادات و انفاق براساس عقل و خرد ارزیابی می‌شود نه احساسات عوامانه. از دیدگاه اسلام، ایمان دینی مبتنی بر عقل است و اسلام معتقد است که عقل و دین دو موهبت الهی هستند که خداوند به بشر ارزانی داشته و آدمی با عقل و دین می‌تواند به سعادت جاودانه برسد و امام صادق (علیه‌السلام) عقل را راهنمای مؤمن می‌داند. مکتب تشیع بر آن است که هم در رجوع به دین و هم در کشف احکام دینی نیازمند عقل هستیم و احکام دینی، به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم بر عقل مبتنی است، عقل حجت الهی در نهاد آدمی است. قرآن کریم نیز نزول قرآن را برای تعقل و تفکر می‌داند، و می‌فرماید:

إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ^۱. ما قرآن را به زبان عربی نازل کردیم شاید

تعقل کنید.

۱ - یوسف، ۲، همچین الزخرف، ۳

و در آیه‌ای دیگر می‌فرماید:

إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الصَّمُّ الْبُكْمُ لَا يَعْقِلُونَ^۱. بدترین جانوران در نزد خدا کران و

لالانی هستند که تعقل نمی‌ورزند.

احکام الهی به دو طریق در دسترس انسان قرار می‌گیرند. یکی از طریق وحی و دیگری از طریق عقل. در اسلام عقل یکی از منابع استنباط احکام دین است و میان عقل و دین تعارضی وجود ندارد چنان‌که آمده است: «كُلِّ مَا حَكَمَ بِهِ الْعَقْلُ حَكَمَ بِهِ الشَّرْعُ وَ كُلِّ مَا حَكَمَ بِهِ الشَّرْعُ حَكَمَ بِهِ الْعَقْلُ». هر آنچه که عقل به آن حکم کند شرع هم به آن حکم می‌کند و هر آنچه که شرع به آن حکم کند عقل هم به آن حکم می‌کند. پس وجود عقل در انسان، یکی از شرایط عمومی تکلیف بوده و وجه تمایز انسان از سایر حیوانات و موجودات است. بر همین اساس در بسیاری از مسائل فقهی و مسئولیت‌های حقوقی تأثیرگذار است، در مقابل، جنون و اختلالات عقلی و روانی، ممکن است در نتایج اعمال عبادی و حقوقی افراد تأثیر بگذارد و موجب کاهش یا فقدان مسئولیت کیفری یا ابطال آثار عبادی، عقود و ایقاعات وی شود. امروزه، با پیشرفت علم پزشکی، مفهوم جنون از حالت بسیط خود خارج و مراتب مختلفی از آن شناخته شده که در برخی موارد، فقها، قضات، پزشکی قانونی را با مشکل تشخیص مواجه کرده است. با این حال، شناسایی اختلالات روانی، به ویژه اختلالات روانی ناشی از مصرف داروهای روان‌گردان به طور کامل و همچنین تأثیر شدت و ضعف آن در ازاله عقل و اراده و تعیین معیارهای مشخص در شناخت اشخاص مجنون ادواری از اختلالات روانی ناشی از مصرف روان‌گردان‌ها، بسیار حائز اهمیت است، چون اختلالات عقلی و روانی، در عین حال که یکی از موضوعات مهم علم پزشکی را تشکیل می‌دهند از نظر فقهی و حقوقی نیز از اهمیت فوق‌العاده‌ای برخوردار است، زیرا در علم فقه، ماهیت مسائل مختلفی که در فقه وجود دارد، به نوعی با وجود یا فقدان عقل در ارتباط است، مسائلی مانند نیت، قصد، اراده، رضا، اجبار، اختیار، نقصان یا زوال عقل، اهلیت، رشد، سفاهت، اختلال مشاعر، جنون و ... با درک عقلانی انسان گره خورده است که آنها نیز در مسایل مختلف عبادات، معاملات و جزئیات مورد بحث قرار می‌گیرند. از این رو، تطبیق اختلالات و بیماری‌های روانی در روان‌پزشکی با اصطلاحات فقهی، نیازمند بحثی مستقل در این زمینه است؛ به ویژه آنکه در منابع فقهی،

^۱ - انفال، ۲۲

تعریف دقیقی از این نوع اختلالات ارائه نشده است. همچنین، لزوم شناسایی و دامنه‌ی اختلالات روانی ناشی از استعمال روان‌گردان‌ها در حوزه‌ی فقهی نیز بر کسی پوشیده نیست. بنابراین، اهتمام حداکثری به تبیین مستقل این موضوع و ابعاد گوناگون فقهی حقوقی آن است و لذا، این پژوهش «رساله» در توصیف موضوع‌شناسی مسأله با موضوع‌شناسی و احکام فقهی اختلالات روانی ناشی از استعمال روان‌گردان‌ها از دیدگاه مذاهب فقهی و حقوقی همراه خواهد بود. استفاده از روان‌گردان‌ها باعث اختلال روانی شده و در مدت زمانی هر چند کوتاه شخص را از حالت عادی خارج می‌کند. با توجه به اینکه عارضه‌های عقلی در فقه، ناشی از عقب ماندگی ذهنی «عته»، تأثیر شیاطین «لمم و خبل»، پردازش صحیح و عملکرد ناصحیح «حمق»، کهولت سن «خرف»، تحلیل نادرست افعال دیگران «بله» و عدم مدیریت اقتصادی «سفه» ارزیابی می‌شوند، می‌توان مطلق جنون را شامل هر گونه آفت عقلی اعم از فساد یا خفت عقل به مفهوم عملکرد غیر متعارف و بیمار گونه روانی، ذهنی، ادراکی یا عملکرد غیر مطابق با درک صحیح دانست. جنون گاهی ناشی از مصرف روان‌گردان‌ها می‌باشد. در اختلالات روانی ناشی از مصرف روان‌گردان‌ها، خود شخص با اراده و اختیار خویش سبب بروز چنین حالتی می‌شود، در حالی که در جنون ادواری شخص از خود اراده و اختیاری در به وجود آوردن چنین حالتی ندارد. به نظر می‌آید که در اینجا به دلیل وجود اختیار شخص در به وجود آوردن چنین حالتی شخص متخلف گناه کار محسوب شده و از مسئولیت شرعی و قانونی «تکلیفی و وضعی» مبری نمی‌باشد. در مواقعی که شخص با علم به شراب و مست‌کنندگی آن شرب خمر می‌نماید و خود را مست می‌کند و مرتکب خطایی شود مسئولیت بر گردن او خواهد بود و مسئولیت از وی سلب نمی‌گردد. البته بدیهی است، که امکان دارد در همه موارد به طور خاص در فقه از عنوان روان‌گردان استفاده نشده باشد اما از عناوین مشابه و قواعد عامه استفاده خواهد شد. بنابراین آنچه مهم است کشف و ویژگی‌های روان‌گردان و تطبیق کبریات کلی آن می‌باشد. حال سوالاتی که مطرح می‌شود، نحوه احراز جنون و اختلالات روانی ناشی از استعمال روان‌گردان‌ها چگونه است؟ مسئولیت شخصی که دچار اختلالات روانی ناشی از مصرف داروهای روان‌گردان می‌شود در اعمال تکلیفی و وضعی «فقه و حقوق» از نظر جزائی و کیفری تا چه حدی می‌باشد؟ احکام و آثاری که در مذاهب فقهی بر شخص دارای اختلالات روانی ناشی از استعمال روان‌گردان‌ها مترتب می‌شود چیست؟ معیار اختلالات روانی ناشی از مصرف روان‌گردان‌ها چیست؟ افراد استعمال کننده

روان‌گردان‌ها در موقع ضایع شدن عقل و اختلالات روانی و جنون چنانچه احکامی از آنان مغفول گردد در مذاهب مختلف فقهی چه حکمی دارند؟ در این رساله سعی بر آن شده تا با فحص و بررسی به این سوالات و ابهاماتی که در فقه در این زمینه مطرح است پاسخی شایسته بیان شود و رفع ابهام گردد. همچنین رویه‌ای مناسب و یکنواخت برای دادگاه‌ها، مراجع قضایی، پزشکی قانونی، نهادهای انتظامی، نظامی و اجتماعی تنظیم گردد تا از بی‌نظمی در اجتماع جلوگیری شود و با افراد خاطی که مخل نظم اجتماع می‌گردند و رفتار مجرمانه مرتکب می‌شوند برابر قوانین و مقررات مصوبه و رویه قضایی یکنواخت رفتار شود و درس عبرتی برای سایر اشخاص خاطی و مجرم شود تا به خود اجازه ندهند به حقوق دیگران تجاوز کنند و نظم اجتماع را مختل نمایند و امنیت و آسایش در جامعه اسلامی حکم فرما شود.

۱-۳ اهمیت و ضرورت تحقیق

پیشرفت‌های دانش بشری و ارتقاء رفاه ظاهری مردم نتوانسته سلامت زندگی بشر به صورت جامع و کامل تأمین نماید نیاز جامعه انسانی در عرصه سلامت پایدار به طرحی نوین و جامع، که سلامت تمامی ابعاد انسان به معنای حقیقی آن به عنوان کامل‌ترین دین الهی و لزوم ارائه معیارهای زندگی سالم و تدوین سلامت فرد و جامعه برای تبیین و تأمین ساختارهای معقول و علمی آن بر پایه اسلام ناب محمدی (صلی‌الله‌علیه‌وآله) و سیره اهل بیت (علیهم‌السلام) امری ضروری می‌نمایند زیرا تا به حال به صورت جدی به آن پرداخته نشده و موضوع بیماران روانی و ارتکاب رفتار مجرمانه از آنان، یک معضل جهانی و یکی از مشکلات رسیدگی‌های قضایی است. اغلب دادگاه‌ها تا کنون رأی خود را با جلب نظر متخصصین روان پزشکی، پزشک قانونی صادر می‌کنند. حدود نود سال از تصویب قوانین کیفری در ایران می‌گذرد و در طی این مدت به اجمال سخن از اختلالات روانی «خصوصاً جنون ادواری» و تأثیر آن بر مسئولیت‌های کیفری به میان آمده است. بین قضات، پزشکان و فقها در تفسیر پاره‌ای مفاهیم، اختلاف نظر وجود دارد و همین امر ضرورت تعامل بین آنها برای رسیدن به زبان مشترک در پرونده‌های قضایی اقتضا می‌کند. یکی از مسائل مؤثر در صدور رأی در پرونده‌ها، وجود جنون ادواری در حین ارتکاب جرم است و از منظر پزشکی قانونی این مسئله در درصدی از پرونده‌ها تأیید می‌شود. در علم روان‌پزشکی بیماری خاصی با عنوان جنون یا جنون آنی «ناشی از عصبانیت» نداریم بلکه این یک مفهوم حقوقی است که